

Position paper Nationale ombudsman

Rondetafelgesprek: Staat van de Rechtsstaat, 3 juni 2026

Vaste Commissie voor Justitie en Veiligheid

Inleiding

U heeft de Nationale ombudsman gevraagd om deel te nemen aan een rondetafelgesprek over de staat van de rechtsstaat. Het is zeer terecht dat uw commissie aandacht besteedt aan de rechtsstaat. Want hoewel Nederland een robuuste rechtsstaat en een diepgewortelde democratische traditie kent, beschermt een rechtsstaat zichzelf niet. Daarvoor is een overheid nodig die haar burgers op een behoorlijke manier behandelt.¹ Naar ze luistert en weloverwogen beslissingen neemt.

De Nationale ombudsman ziet elke dag hoe de rechtsstaat uitwerkt voor burgers. In individuele klachten en signalen maar ook in de onderzoeken die de ombudsman uit eigen beweging doet. Daarin zie ik dat de rechtsstaat de burger beschermt, in veel gevallen leeft de overheid de wetten na en weten burgers zich beschermd doordat zij hun probleem bij de rechter of een andere instantie neer kunnen leggen. We zien echter ook dat het op terreinen niet goed gaat. Als dat gebeurt, trekken we aan de bel. Als het misgaat zien we vaak dat de overheid wel volgens de regels handelt, maar dat er onvoldoende oog is voor het perspectief van burgers en hun belangen. De rechtsstaat is dus niet alleen het naleven van wetten en regels, maar veel meer het borgen van de rechtsstatelijke en democratische waarden die daaraan ten grondslag liggen. Daarom is het belangrijk dat de overheid niet alleen rechtmatig, maar ook behoorlijk handelt.

De Nationale ombudsman ziet de rechtsstaat in al zijn facetten langskomen, maar zal in deze position paper en tijdens het rondetafelgesprek uw aandacht vragen voor drie ontwikkelingen die wat de Nationale ombudsman betreft belangrijk zijn voor de staat van de rechtsstaat:

- 1. Het belang van een realistische overheid:** een kernwaarde van de rechtsstaat is dat burgers weten waar zij aan toe zijn. Dat vraagt dat de overheid beleid en wetten maakt waarmee daadwerkelijk het beoogde resultaat bereikt wordt. Samen met de vice-president van de Raad van State en de president van de Algemene Rekenkamer constateerde ik recent dat de overheid steeds vaker beloftes doet waarvan zij weet dat zij die niet waar kan maken. Dat doet het vertrouwen in de overheid ernstige schade toe.
- 2. Het belang van een proactieve overheid:** toegang tot het recht kan niet alleen een formeel recht zijn. De ombudsman ziet dat burgers vaak niet in staat zijn om beschikbare voorzieningen aan te vragen, omdat zij het doenvermogen missen of omdat zij hun weg naar het juiste loket niet weten te vinden. Dit terwijl de overheid vaak weet wie er mogelijk recht heeft. Dat moet echt anders, daarom roept de Nationale ombudsman op om doorbraken te realiseren richting een proactieve overheid.
- 3. Het demonstratierecht in de democratische rechtsstaat:** De Nationale ombudsman roept de regering, het parlement en de uitvoerende macht op om het demonstratierecht te beschermen in woord en daad. Bestaande wetgeving biedt voldoende ruimte voor het beperken van demonstraties als dat noodzakelijk is, gelet op andere rechten, vrijheden en belangen. Probeer risico's niet te beheersen door generiek restrictief beleid dat alle demonstraties raakt en het demonstratierecht beperkt, vanwege incidenten bij een deel ervan. In een rechtsstaat is de overheid er immers voor iedereen, juist als het schuurt.

1. Een realistische overheid

Bij de formatie van het nieuwe kabinet heb ik met de president van de Algemene Rekenkamer en de vice-president van de Raad van State de formerende partijen op het hart gedrukt om realistisch te zijn in de plannen voor de nieuwe kabinetsperiode. Een van de belangrijkste rode draden die wij in onze praktijk zien is

¹ Nationale ombudsman, [behoorlijkheidsvereisten](#).

namelijk dat de overheid steeds vaker beloftes doet of plannen aankondigt waarbij van tevoren al duidelijk is dat zij niet waargemaakt kunnen worden, omdat de mensen of middelen ontbreken, de uitvoering onvoldoende is betrokken of omdat de plannen tegen de grenzen uit wetten en verdragen aanlopen. Een gebrek aan realisme constateren we op verschillende domeinen, zoals het asielbeleid, stikstof en natuurherstel en de verbetering en vereenvoudiging van overheidsdienstverlening. Als de realisatie van die plannen niet lukt, schaadt dat het vertrouwen van burgers in de slagkracht van de overheid en daarmee ook in de overheid zelf.

Dat vertrouwen van burgers in de overheid is de grondslag voor de democratische rechtsstaat. Rafelt het een, dan rafelt ook het ander. Deze ontwikkeling zagen wij als een rode draad door onze jaarverslagen over 2024 lopen. Burgers die contact opnemen met de Nationale ombudsman weten steeds minder vaak wat zij van de overheid kunnen verwachten. Door ingewikkelde wetgeving, maar ook steeds vaker door beloftes die de overheid niet waar kan maken. Zoals het halen van wettelijke termijnen of het verbeteren van het contact tussen de burger en de overheid.

De overheid moet resultaten laten zien en doen wat zij belooft. Ambitie is goed, maar de burger en de rechtsstaat zijn niet gebaat bij wensdenken of bewust onrealistisch beleid.

In de notitie *Naar een realistische overheid* schetsten wij oplossingsrichtingen, zoals het vermijden van onrealistische beloften, het beter en vroegtijdig betrekken van de praktijk en het verankeren van het burgerperspectief in wet- en regelgeving.²

2. Een proactieve overheid

Een behoorlijke overheid handelt proactief. Dat betekent dat de overheid niet wacht tot een burger zich meldt, maar zelf actie onderneemt om ervoor te zorgen dat burgers krijgen waar ze recht op hebben en dat ze aan hun verplichtingen kunnen voldoen. De Nationale ombudsman heeft op 21 mei 2026 de Ombudsvisie Proactieve overheid gepubliceerd.³ Deze Ombudsvisie laat zien dat een proactieve aanpak hoort bij een behoorlijke overheid.

Er moeten flinke stappen gezet worden om een werkelijk proactieve overheid een realiteit te maken. Door de huidige passieve of reactieve opstelling van de overheid komen burgers in de knel. Burgers moeten zelf uitzoeken voor welke regelingen van de overheid zij in aanmerking komen en hoe zij aan hun verplichtingen voldoen. Ze moeten zelf initiatief nemen, vaak met ingewikkelde (digitale) formulieren, waarbij zij veelvuldig dezelfde gegevens moeten verstrekken. Als zij daarbij een fout maken, zijn de gevolgen voor hen. Dit geldt voor zowel lokale als landelijke regelingen. Dit leidt onvermijdelijk tot niet-gebruik van inkomensondersteuning.

De Staatscommissie Rechtsstaat beschreef in haar rapport *'De gebroken belofte van de rechtsstaat'* de directe link tussen de rechtsstaat en het niet-gebruik van inkomensondersteuning. Het niet-gebruik van inkomensondersteuning ondermijnt de verwezenlijking van sociale grondrechten, het gelijkheidsbeginsel en de mogelijkheid voor burgers om mee te doen in de rechtsstaat.⁴

Een proactieve overheid helpt om het niet-gebruik van voorzieningen tegen te gaan, vergroot de effectiviteit van regelingen en draagt bij aan het herstel van vertrouwen in de overheid. Door gebruik te maken van beschikbare gegevens kan de overheid burgers gericht informeren, ondersteunen of regelingen

² De president van de Algemene Rekenkamer, de Nationale ombudsman en de vice-president van de Raad van State, [Naar een realistische overheid](#), 14 januari 2026.

³ De Nationale ombudsman, [Ombudsvisie Proactieve overheid](#), 21 mei 2026.

⁴ Staatscommissie Rechtsstaat, [De gebroken belofte van de rechtsstaat - tien verbetervoorstellen met oog voor de burger](#), 2024, p.46.

geautomatiseerd toekennen. De Nationale ombudsman vindt dat een proactieve opstelling van de overheid geen vrijblijvende optie moet zijn, maar de norm. Daarbij geldt: hoe proactiever, hoe beter. Dat vraagt wel om de juiste waarborgen en randvoorwaarden, waaronder verantwoorde gegevensdeling. Om hier te komen moeten succesvolle initiatieven worden bevorderd, en zijn er doorbraken nodig voor een solide juridische, technische en financiële basis voor een proactieve overheid.

3. Het demonstratierecht in de democratische rechtsstaat.

De vrijheid van meningsuiting en het demonstratierecht zijn fundamentele pijlers van de democratische rechtsstaat. Deze rechten zijn onmisbaar voor pluraliteit, publieke discussie en burgerparticipatie.

In 2018 publiceerde de Nationale ombudsman het rapport '*Demonstreren, een schurend grondrecht?*'. De belangrijkste conclusie was dat de overheid het demonstratierecht in de praktijk niet zelden als onderdeel van een belangenafweging zag, waarbij het belang van openbare orde en veiligheid vaak voorop stond, in plaats van het demonstratierecht. De overheid neigde daarbij naar risicomijdend gedrag. Burgers werden daardoor te veel belemmerd in hun recht om te demonstreren.

De Nationale ombudsman deed opnieuw onderzoek naar de mate waarin de overheid het demonstratierecht behoorlijk beschermt en faciliteert en publiceert op 26 mei 2026 het rapport '*Sta voor protest!*'. Sinds 2018 is het demonstratielandschap veranderd. Er is een toename in het aantal en de omvang van demonstraties. Dat is niet uniek, want pieken en dalen zijn van alle tijden, maar het zorgt wel voor meer schuring in de samenleving. Het aantal demonstraties dat van de zijde van de demonstranten ontaardt in rellen of vernielingen is echter nog steeds zeer beperkt. In de periode 2015-2022 verliep 97% van de demonstraties zonder incidenten. Er zijn echter een klein aantal incidenten, die toch zeer grote impact op de samenleving hebben, zoals recent de rellen en brandstichting bij de noodopvang in Loosdrecht.

Op basis van het onderzoek kom ik tot de volgende conclusies:

Het demonstratierecht staat toenemend onder druk

De overheid richt zich nog sterker dan in 2018 op het uitsluiten van risico's en het beperken van overlast. We zien namelijk dat niet alleen in de uitvoering regelmatig de nadruk ligt op de controle en begrenzing van demonstraties, maar nu ook vanuit de regering en het parlement, zichtbaar in moties en wetsvoorstellen. In de praktijk staat daarmee niet het beschermen en faciliteren van het demonstratierecht centraal, maar het voorkomen van problemen met de openbare orde of overlast. Een overheid die vooral risico's en overlast wil vermijden en inzet op controleren en begrenzen, zet niet alleen het demonstratierecht onder druk, maar raakt ook aan de pijlers van de democratische rechtsstaat.

De overheid maakt het burgers die (willen) demonstreren onnodig moeilijk

Burgers moeten er veel voor over hebben om te demonstreren. Demonstranten hebben het gevoel dat de overheid hen in de gaten houdt, terwijl onduidelijk blijft of dat gevolgen heeft en welke dat dan zijn. Daarnaast kunnen ze te maken krijgen met geweld, door de politie of vijandig publiek en met strafvervolging. Dat leidt ertoe dat sommige burgers verharder. Anderen haken af. Daardoor betalen ook burgers die hun mening niet (durven) uiten een prijs: hun stem ontbreekt in het maatschappelijke debat en bij sociale verandering.

De rechtsbescherming van demonstranten is niet toereikend

Demonstranten hebben niet altijd een reële mogelijkheid om op te komen voor hun belangen, wanneer zij het niet eens zijn met de keuzes of het handelen van de overheid. En als burgers inzage willen in de gegevens die de overheid over hen heeft, blijft vaak onduidelijk welke gegevens over hen zijn verzameld en waarom.